

Univerzita Pardubice

Filosofická fakulta

Kategorie stupňovitosti v díle J. A. Komenského

Klára Hodková

Bakalářská práce

Pardubice 2011

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: Klára HODKOVÁ
Osobní číslo: H08205
Studijní program: B6101 Filozofie
Studijní obor: Filozofie
Název tématu: Kategorie stupňovitosti v díle J. A. Komenského
Zadávací katedra: Katedra filosofie

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

V Komenského filosofii má velký význam kategorie stupňovitosti. Bakalářská práce objasní, v jakém kontextu a kde všude se tato kategorie v díle Komenského objevuje. Zaměří se hlavně na tyto tematické okruhy: Komenského metafyzika (především křesťansko-novoplatónské schéma), Komenského gnoseologie, Komenského výchovatelství nauka. Práce se bude opírat hlavně o pramennou literaturu.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

JAK, Obecná porada o nápravě věcí lidských, sv. I-III, Praha 1992. JAK, Vybrané spisy, sv. I, II, III, IV, V, VIII, Praha 1958 - 1975. J. Patočka, Komeniologické studie I-III, Praha 1997 - 2003.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Věra Schifferová, CSc.
Katedra filosofie

Datum zadání bakalářské práce:

30. dubna 2010

Termín odevzdání bakalářské práce:

31. března 2011

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Aleš Prázdný, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2010

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne

Podpis.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé práce PhDr. Věře Schifferové, CSc., která po celou dobu vedení mé bakalářské práce byla vždy ochotna pomoci a poskytnout cenné a odborné rady. Také ji děkuji za trpělivost a čas, který věnovala průběžným opravám textu. Poděkování patří také celé mé rodině a přátelům, kteří mě během studia na Univerzitě Pardubice podporovali.

Souhrn

Práce se zabývá kategorií stupňovitosti v díle J. A. Komenského. Pro Komenského je tato kategorie velmi významná a je součástí všech komponent jeho díla: metafyziky, gnoseologie, všenápravy, i vševýchovy. V práci je analyzováno, v jakém kontextu a kde všude se tato, především metafyzická kategorie, objevuje. Východiskem k této analýze je pojetí díla Komenského jako jednotného celku, v němž je nutno při kategoriální analýze přihlídnout ke všem hlavním součástem jeho myšlenkového odkazu.

Výchozím tématem práce je křesťanská varianta novoplatónského emanačního schématu, kterou Komenský originálně přetvořil a založil na ní ideu stupňovitosti veškerenstva. Myšlenka stupňovitosti je významná i v jeho metafyzice světla, podle níž v dějinách lidstva postupně přibývá světlo a člověk tak směřuje k panharmonii. Úvahy o postupném přibývání světla jsou důležité i v Komenského gnoseologii. Jejich vyústěním je didaktická zásada postupného vyučování.

Problémy výchovy a vzdělání u Komenského souvisí s úvahami o universální nápravě. Také zde hraje myšlenka stupňovitosti významnou roli. Komenský doporučuje postupnou nápravu lidstva, od jednotlivce k národům; člověk a svět pak budou přivedeny zpět k svému prvopočátečnímu božskému pravzoru.

Klíčová slova

Komenský, stupňovitost

Title

Category of Graduality in the Work of J. A. Comenius

Annotation

The work is concerned with the category of graduality in the writings of Comenius. This category is very important for Comenius and is included in all the components of his work: metaphysics, epistemology, panorthosia and pampaedia. The work presents an overview of in what context and where this category appears.

The starting-point of the work is the Christian version of Neoplatonic emanation scheme that was transformed by Comenius and set as a basis for his idea of the graduality of the universe. The idea of graduality is important in his metaphysics of light, according to which there is gradual increase of light in the history of mankind and man gradually tends to panharmony. Considerations about the gradual increase of light are important in Comenius epistemology. They result in his didactic principles of progressive education.

Problems of education are related in Comenius to his thoughts about the universal improvement. Here too, the idea of graduality plays an important role. Comenius recommends a gradual improvement of mankind, from individuals to nations; people and the world will be brought back to their initial divine archetype.

Key words

Comenius, graduality

Obsah

1. ÚVOD.....	9
2. STUPŇOVITOST V KOMENSKÉHO ONTOLOGII.....	11
2.1. PANSOFICKÉ SVĚTY	15
2.2. UNIVERSÁLNÍ KNIHY	20
3. STUPŇOVITOST V KOMENSKÉHO FILOSOFII DĚJIN.....	23
4. STUPŇOVITOST V KOMENSKÉHO GNOSEOLOGII	29
5. DIDAKTICKÁ ZÁSADA STUPŇOVITOSTI.....	32
6. VÝZNAM IDEJE STUPŇOVITOSTI PRO KOMENSKÉHO VŠENÁPRAVU	37
7. ZÁVĚR.....	43
8. BIBLIOGRAFIE	45

1. ÚVOD

Stupňovitost je významnou kategorií filosofie J. A. Komenského. V bakalářské práci je předvedeno, v jakém kontextu a kde všude se tato kategorie v díle Komenského objevuje. Předmětem pozornosti jsou hlavně tyto tematické okruhy: Komenského metafyzika (především křesťansko-novoplatónské schéma), gnoseologie, filosofie dějin, výchovatelská nauka a všenáprava.

Filosofickému termínu „stupňovitost“ Komenský přikládal velký význam ve všech komponentách svého myšlení. V práci vycházím zvláště z Komenského děl *Velká Didaktika*, *Předchůdce vševědy*, *Cesta světla* a především z *Obecné porady o nápravě věcí lidských*. Ostatně i Komenského nápravné ideje postupují po stupních; od malé reformy k universální, od spisů určených vlastnímu národu a církvi až po všenápravné spisy.

Podle Komenského stupňovitě probíhá vše, co se týká jednotlivce, i to, co se týká celého světa. Takový je pro něho přirozený řád věcí. Komenský tuto myšlenku vyvodil z idey stvoření, podle níž Bůh vtiskl člověku i světu, celému veškerenstvu, stupňovitou povahu zdokonalování. Inspirován zejména novoplatonickým emanačním schématem a chiliasmem, pak Komenský vytvořil zcela nový koncept, ve kterém se člověku dostalo světotvorné funkce.

Komenský ve svém díle lidstvu předkládal naději na uskutečnění míru a všeharmonie, kterých každý jednatel i lidstvo jako celek může dosáhnout, bude-li následovat postupnost vyobrazenou v *Obecné poradě*, v díle, do něhož „všechny dosavadní snahy, výchovatelské, filosofické, encyklopedické, nápravné shrnuje do jediného díla, jednotného rámce.“¹ Jeho projekt má universalistický charakter a jeho cílem je učinit postupnou

¹ Patočka, J. *O významu Všeobecné porady*, in: *Komeniologické studie*, díl II. Praha: Oikoymenh, 1998, s. 131.

universální reformu tří základních složek lidskosti, jež člověka činí člověkem: filosofie, politiky a náboženství.²

² Patočka, J. *Komenského Všeobecná porada*, in: *Komeniologické studie*, díl II., cit. vyd., s. 150.

2. STUPŇOVITOST V KOMENSKÉHO ONTOLOGII

V Komenského metafyzice je nejdůležitější novoplatónské emanační schéma, které Komenský pozměnil v duchu své chiliastické víry. Novoplatónskou a campanellovskou metafyzickou koncepci světa jakožto cesty dolů (*hé kató hodos*), neboli stupňovitou dezintegraci světa na etapy sestupu od největšího světelného jasu až do největšího temna; od světa ideálního, ke světu andělskému a posléze ke světu materiálnímu (*mundus archetypus, angelicus, materialis*), Komenský rozvinul a obohatil o myšlenku křesťanské nauky o pádu a vykoupení. Už tu není jen pád do světa stínů a temna, ale je tu možnost vykoupení, cesty vzhůru (*hé anó hodos*).³

Jak ukázal Jan Patočka ve své stati *O významu Všeobecné porady*, Komenský nově pojal novoplatónskou ideu návratu (*epistrofē*), důrazem na aktivní úlohu člověka: „V Komenského pojetí *ars* (která se ovšem nepojímá v estetickém smyslu) je tvůrčí úloha člověka podtržena takovým způsobem, jako do té doby nikde, přestože, či spíše protože český filosof člověka neizoluje od světa, od jeho celku, od jeho původu – přestože mu východiskem nikdy není izolovaný člověk nebo dokonce lidská mysl, nýbrž universální harmonie.“⁴ Tímto novým pojetím se člověku dostává zcela mimořádné funkce: „Bez něho není možné uzavřít dílo stvoření, bez něho není svět dokonalý, člověkem teprve se dovršuje smysl světa. Je povolán k tomu, aby soustředil do sebe všechny paprsky světového světla, a tím dovršil harmonii a návrat všech věcí do jednoty.“⁵

Emanační schéma obohacené o lidské úsilí tak dávalo útěchu a naději lidstvu v těžkých dobách úpadku, ve kterém se v době Komenského lidstvo

³ Palouš, R. *Komenského Boží svět*. Praha: SPN, 1992, s. 57 – 59.

⁴ Patočka, J. *O významu Všeobecné porady*, in: *Komeniologické studie*, díl II., cit. vyd., s. 133.

⁵ Patočka, J. *Komenského Všeobecná porada*, in: *Komeniologické studie*, díl III. Praha: Oikoymenh, 2003, s. 540.

nacházelo. Komenský tak apeloval svým chiliastickým výhledem v brzký příchod Krista na člověka a lidstvo vůbec, aby mobilizoval své tvořivé síly k nejvyšší aktivitě. Komenský, který psal především jako teolog, odvozoval stupňovitou povahu veškerenstva z Písma svatého, knihy nejmoudřejšího Boha⁶; zejména z knihy Genesis. Člověk, pojímaný jako stvořený k obrazu božímu, zdokonaluje a stupňuje své bytí, čímž se přibližuje postupně k prvopočátečnímu božskému pravzoru věčné mysli.⁷ Zdokonalovat by se měl každý jednatel, a to poučením se ze stvořeného „světa a přírody a svým uměním (*ars*) ji napodobit a dokonat to, co k dokonalosti zbývá: veškerenstvo čeká na tento lidský čin!“⁸

Komenského metafyzický koncept návratu k původní božské jednotě a harmonii ústí do jeho metafyziky světla, irénismu, vševýchovy a všenápravy, kde je kladen důraz na aktivní povahu každého jednotlivce spojenou s postupným zdokonalováním. Myšlenku postupnosti Komenský opřel o tezi, že ani Bůh nestvořil vše najednou během sedmi dní, neboť „Bohu se zalíbilo postupovat od stupně ke stupni, tj. od věcí nejjednodušších k složitějším, jak to jasně vyplývá i z postupu stvoření viditelného světa.“⁹

Z příběhu postupně stvořeného světa vyličeného v Genesis, Komenský vyvodil myšlenku, že stejně tak Bůh stvořil řadu dalších světů. Nejdříve stvořil svět pravzorový ve věčnosti samé, poté andělský v nekonečnosti a nakonec tělesný v čase. A nyní nadchází čas, kdy člověk má převzít svůj úkol a stvoří další navazující světy, které postupně povedou zpět ke svému původci. „Vcelku tedy zbývá na zemi věk, v němž lidská píle, jež doposud postupovala po částech a postupně, dospěje na vrchol a

⁶ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět možný*, kap. X, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl I. Praha: Svoboda, 1992, s. 305.

⁷ Tamt., s. 292.

⁸ Palouš, R. *Komenského Boží svět*, cit. vyd., s. 58.

⁹ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět andělský*, kap. II, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl I., cit. vyd., s. 379.

spatří, že je ozářena světlem trojího Božího divadla! A potom bude následovat Věčnost.“¹⁰

Cokoliv Komenský ve svém díle rozděloval do stupňů, bylo záměrně stupňováno zejména na tři nebo sedm gradů (trojí Boží divadlo, sedm stupňů zbožnosti atd.), neboť tato čísla považoval za čísla dokonalá. Víru v posvátnost čísel pravděpodobně čerpal z pythagorejské filosofie, židovské kabaly i bible. Na tomto základu pak vytvořil pansofickou zásadu: „cokoli jest, je jedno, sestává z trojího, člení se v sedmero.“¹¹

Číslo sedm bylo pro Komenského významné hlavně z hlediska stupňování pansofických světů. Jak sám uvedl, už pythagorejci vypořizovali, že se sedmička objevuje v celém životě (v sedmém měsíci začínají růst první zuby a v sedmém vypadávají; ve čtrnáctém roce člověk začíná dospívat a v jednadvaceti roste do výšky apod.).¹² Komenský našel inspiraci v mystické chronologii Heinlinově¹³, na kterou pohlížel očima víry a která se pro něj stala posvátnou: „Samo posvátné mystérium úcty k božskému postupuje od jednoty bytnosti k trojici osob; mezi těmi je šesterý vzájemný vztah, který spolu s jednotou bytnosti završuje sedmičku.“¹⁴

Sedm pansofických světů Komenský přirovnal ke stvoření světa po sedmi dnech¹⁵ a zejména sobotě, poslednímu stvořenému dni, věnoval větší pozornost. „Při příležitosti první soboty, slavené sedmého dne světa, zalíbilo se Bohu zasvětit klidu každý sedmý čas. Neboť rozkázal slavit letnice sedmého týdne po velikonocích a sedmého měsíce nato slavnost

¹⁰ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět lidské dovednosti*, kap. X, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl II. Praha: Svoboda, 1992, s. 159.

¹¹ Komenský, J. A. *Panglottia*, kap. VII, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl III. Praha: Svoboda, 1992, s. 197.

¹² Komenský, J. A. *Pansofia, Svět materiální*, kap. IX, par. 3, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl I., cit. vyd., s. 506.

¹³ Johann Jacob Heinlin (1588 – 1660), luterský teolog zabývající se matematickou chronologií.

¹⁴ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět duchovní*, kap. X, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl II., cit. vyd., s. 387.

¹⁵ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět věčný*, kap. I, par. 10, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl II., cit. vyd., s. 436.

stánků a očišťování... A rovněž ustanovil sedmkrát sedmou sobotu země za milostivé léto, aby se vyhlásila svoboda všem obyvatelům země a aby se každý vrátil k svému dědictví. Proč by tedy i sám svět v celém svém rozsahu neočekával svou sobotu, svůj odpočinek, své milostivé léto? A kdy jindy než sedmého tisíciletí světa? A poněvadž podle pravdivějšího výpočtu některých bystřejších chronologů... šesté tisíciletí již dobíhá, co jiného vidíme před sebou, než velikou sobotu světa již se sklánějící?¹⁶

¹⁶ Komenský, J. A. *Panorthosia*, kap. II, par. 33, *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl III., cit. vyd., s. 273.

2.1. PANSOFICKÉ SVĚTY

V *Předchůdci vševědy* je stupňovitost vyjádřena rozdělením světa na tři vrstvy: věcí božských, věcí přirozených a věcí lidských. Komenský nejpodrobněji tuto myšlenku rozpracoval ve svém monumentálním díle *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, kde v jednotlivých kapitolách *Pansofie* popisoval postupné etapy sestupu od světa možného ke světu pravzorovému, andělskému a materiálnímu. V materiálním světě, neboli tělesném, tato descendance končí a návrat ke světlu se pak děje přes svět lidské dovednosti, mravní svět, duchovní svět, až ke světu věčnému.¹⁷

V *Pansofii* tedy Komenský popsal osm pansofických světů neboli gradů. Prvním stupněm je již uvedený *Mundus possibilis* (*Svět možný*), jenž je základním mustrem, dle něhož nejprve Bůh a poté i lidé tvoří dalších sedm světů reálných. Svět možný se dá také nazvat jako *ratio perfecta* anebo *λόγος*, „tj. rozum, ačkoli se to překládá výrazem *slovo* nebo *řeč*. Jím bylo učiněno všechno, co bylo učiněno, a jím se děje všechno, co se děje.“¹⁸ O tomto světě Komenský také píše: „Je to úplná a dobře uspořádaná soustava myšlenek, totiž všeho, co si zdravá mysl může jasně představit, zdravě žádat a bezpečně vykonat. Je zřízena v mysli proto, aby člověk mohl rozhodovat o všem, cokoli se mu kdy naskytne, rozhlíží-li se mimo sebe, zda je to rozumné, zda žádoucí a zda vykonatelné.“¹⁹

Na *Svět možný* pak navazují tři reálné světy stvořené samotným Bohem; tři divadla, v nichž Věčná moudrost provozuje své hry, a to ve třech úrovních: věčnosti, věků a času.²⁰ Ve věčnosti stvořil druhý stupeň pansofického světla a první stupeň podle idejí vytvořený svět, *Mundus archetypus* (*Svět pravzorový neboli ideový*), jehož stavitelkou je Věčná

¹⁷ Soudilová, V. *Ke komeniologickému odkazu Jana Patočky*, in: *Studia Paedagogica* č. 6 – *Comenius redivivus*, Praha: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, 1991, s. 73.

¹⁸ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět možný*, kap. X, cit. vyd., s. 298.

¹⁹ Tamt., s. 271.

²⁰ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět lidské dovednosti*, cit. vyd., s. 15.

bytnost povstávající z věčného nic a sama ze sebe se uskutečňuje. Ke zkoumání zde Komenský předkládá nekonečné věčné jsoucno, v němž existují reálně pojaté ideje, pro které se nechal Komenský inspirovat platónským idealismem.

V druhé rovině, rovině věků, Bůh stvořil třetí stupeň, *Mundus angelicus* (*Svět andělský*), svět nehmotných duchovních bytostí. Podle Komenského je tento svět soustava Božích děl, které jsou utvořeny nemateriálně podle věčných idejí, a kterou člověk nemůže pochopit žádným z tělesných smyslů, ale je poznatelná rozumem a vírou.

V čase pak Bůh stvořil čtvrtý stupeň, *Mundus materialis* (*Svět hmotný neboli tělesný*). Je to svět daný, kam patří viditelné stvořené věci. „Tělesný svět je viditelné divadlo Boží, všude pohyblivé a vytvořené podivuhodnou mechanickou zručností proto, aby se nekonečná Boží moc, moudrost a dobrota měly kde rozvíjet novými způsoby pro rozličné potěšení své i svých tvorů, jak nyní za existence těch tvorů, tak na všechny věky věků.“²¹ Komenský tu zkoumal *přírozenost*, stavitelku materiálního světa, díky níž všechno vzniká a existuje.

Pozornost zde Komenský věnoval zrodu, vzrůstu a obměnám věcí, k nimž přiřazuje tři části neboli stupně: 1) přede hry, když si příroda napřed pohrává, zkoumá věci nenáležející k podstatě věci, jako jsou květy před plodem; 2) bytnostné části, samotný plod; 3) přídatné části, které později opadají a zaniknou. Každý zrod přirozených věcí, jež v sobě nese jakousi obdobu Stvořitele, má také sedm vzestupných a sestupných stupňů, dle nichž duch uzavřený v semeni je probuzen zahřátím látky a začíná konat úkony své přirozenosti, např. rozvíjí své údy.²²

Na tyto tři Bohem stvořená divadla navazují další tři divadla, v nichž člověk jakožto napodobitel Boha provozuje své hry a usiluje o to, co ho

²¹ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět materiální*, kap. I, cit. vyd., s. 403.

²² Tamt., kap. IV, par. 15, s. 423.

těší.²³ Čtvrtým stvořeným světem a na *Svět hmotný* navazující svět je *Mundus artificialis* (*Svět lidské dovednosti*). *Dovednost* (*ars*), stavitelka tohoto světa, je rozdělena na tři části: užívání, napodobování a přetváření. Zde člověk napodobuje Boha, který tvoří a ovládá všechny věci tím, že je přetváří a přizpůsobuje pro své účely, nebo i tvoří nové podoby věcí, jejichž rozmanitost je nekonečná.

Šestým stupněm pansofického světla a pátým podle idejí vytvořený svět je *Mundus moralis* (*Svět mravní*), zahrnující celou oblast lidské *rozumnosti* (*prudentia*), stavitelky světa mravního. I v tomto světě člověk napodobuje Boha, který svým rozumem řídí a ovládá rozumné tvory, jako jsou andělé a lidé tím, že se obrací k sobě samému a druhým lidem. Pojednává se zde o mravních normách jak jednotlivce, tak i celé společnosti, neboť aby všichni lidé žili rozumně a moudře, je zapotřebí totožnost lidské přirozenosti, žít lidsky a ne tupě jako zvířata.

V tomto světě Komenský rozděloval všeobecné mravní zákony rozumnosti na stupně: 1. předvídat důsledky jednání; 2. umět předcházet zlu a zjednávat dobro; 3. poslouchat jiného člověka. Podle úrovní společenského uspořádání se pak člení mravní rozumnost na sedm stupňů a to: vzhledem k sobě samému, druhému, lidem v rodině, obci, provincii, království a světu; neboť ten, kdo umí správně řídit sama sebe, snadno se naučí řídit i jiné.²⁴

Dalším světem je *Mundus spiritualis* (*Svět duchovní*), v němž se zkoumají vztahy Boha, lidské duše a andělů a současně i vztah věřícího a církevního společenství. Stavitelkou světa duchovního je *náboženství*. Člověk přechází od všeho dobra k samému jeho zdroji, Bohu. Komenský zde uvažoval, jak lze dosáhnout nejvyššího vrcholu veškeré blaženosti užíváním a napodobováním tohoto nejvyššího dobra.

²³ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět lidské dovednosti*, cit. vyd., s. 15.

²⁴ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět mravní*, kap. II, par. 6, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl II., cit. vyd., s. 195-6.

Cestu k tomu, jak se přiblížit Bohu, lidem ukazuje Kristus, pravzor božího obrazu, jenž své učení ve své pokoře začal od nejnižšího stupně, od ponížení. Na základě bible pak Komenský stupňoval sedm gradů blaženosti vytyčených samotným Kristem: od chudoby ducha záležející v pokoře a sebezpoznání, až po skutky milosrdenství, čistotu srdce a pokoj Božích synů. Člověk stoupá k Bohu skrze sedm stupňů zbožnosti, jimž odpovídá sedmitvarý duch: duch bázně, síly, poznání, rady, rozumnosti, moudrosti a duch Hospodinův.²⁵

Posledním osmým stupněm, který zahrnuje předešlé pansofické světy a uzavírá jejich cyklus, je *Mundus aeternus* (*Svět věčný*). Tento svět již netvoří člověk, ale sám Bůh, neboť dokonalá náprava světa není možná lidskými prostředky. V tomto světě se člověk navrátí k samému východisku pansofických světů, k Boží moudrosti, moci, milosrdenství a spravedlnosti. Zde bude užívat Boha v té nejvyšší míře.²⁶

Komenský toto potěšení každého stvoření z Boha rozdělil na tři stupně: první stupeň potěšení začíná v těle matky, další po narození a nejvyšší po odchodu ze svého těla; a dodal, že „vše jde za sebou stupeň po stupni, od menšího k většímu. Projevilo se to již při stvoření. K jaké zářivé kráse vše dospělo díky stále pečlivějšímu zpracování původně beztravné látky! Je to patrné také na člověku, jak na utváření jeho těla v matčině lůně, tak na jeho duchu v pozemském životě až do okamžiku jeho odchodu v pokročilém věku a ve stáří.“²⁷

„Svět ideální byl jakousi Boží pečetí, která vtiskla určitým konečným a navzájem odděleným *otiskům* plnost své nekonečné a neomezené bytnosti. Tato pečeť vtištěná do světa andělského se do něj otiskla tak dokonale, jak jen to stvoření dovolilo. Ve světě materiálním se otiskla méně dokonale, protože látka je nepoddajná. Ještě nedokonaleji to dokázala ve

²⁵ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět duchovní*, kap. II, cit. vyd., s. 281.

²⁶ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět věčný*, cit. vyd., s. 451.

²⁷ Tamt., kap. VII, par. 7, s. 451.

světě lidské dovednosti, protože dovednost jen nedostatečně napodobuje přírodu. Ještě nedokonaleji se otiskla ve světě mravním, protože lidé dbají o své mravy méně než o vnější činnost. A opět nedokonaleji pronikla do světa duchovního, protože ve styku s Bohem se lidé chovají nedbaleji než ve styku se sebou samými. Nuže, Bůh všechny tyto nedokonalosti odstraní a uvede vše zpět do sebe, to jest, do nejjednoduššího a nejdokonalejšího, a tedy blaženého stavu věčnosti, který nazveme světem věčným (v němž bude Bůh ve všem vším).²⁸

Komenského světy jsou uspořádaným systémem, jediným a úplným, jehož části se navzájem spojují stálou soudržností, kde poslední věci odpovídají prvním, první posledním, prostřední pak obojím, všechno všemu. První a poslední část *Pansofie* se vzájemně naprosto podobají: Svět možný Světu věčnému, Svět pravzorový Světu duchovnímu, Svět andělský Světu mravnímu, Svět přirozený Světu lidské dovednosti, a to po způsobu např. stromu, jenž má kořeny, kmen, větve, listí, ovoce; nebo po způsobu světa stvořeného v sedmi dnech.²⁹

K *Pansofii* Komenský ještě přidává osm jejích plodů, které na ni navazují. Těmito stupni jsou *Panautognosia*, *Panautonomia*, *Panautokrateia*, *Panautarkeia*, *Pampaedia*, *Panlottia*, *Panorthosia* a *Panegyryus* světa. Pátý až sedmý plod *Pansofie* jsou pak knihy v *Obecné poradě*, které Komenský zařadil za její třetí část, *Pansofii*.

²⁸ Tamt., s. 433.

²⁹ Komenský, J. A. *Pansofia, Závěrečná část Pansofie*, kap. I, par. 11, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl II., cit. vyd., s. 474.

2.2. UNIVERSÁLNÍ KNIHY

Komenský ve svém díle kladl důraz na nutnost sepsání univerzálních knih, neboť s příchodem knihtisku se hojně, rychle a snadno, rozmnožily knihy jak dobré, ale tak i špatné, které vznikly na základě ješitnosti a lakoty zneužíváním tohoto Božího daru. A tak nouzi o knihy vystřídalo přesycení jimi, kdy lidé skupují knihy dle titulů a spoléhají na to, že jim knihy pomohou v každé situaci. „Následkem toho naše doba má učené knihy, ale ne učené muže. Staří nosili moudrost v myslích, ale my ji nosíme po papírech.“³⁰

Právě sepsání univerzálních knih, které už nebudou rozptýlené a protichůdné, a taktéž založení univerzálních škol, jazyka a sborů učených mužů, je tím nejlepším prostředkem k dosažení všeobecného ozáření, o kterém Komenský píše v *Panaugii*. Filozofové i teologové, čtoucí ve svých knihách světa, si často mezi sebou odporují a rozdělují se na filosofické školy a náboženské sekty. Podle Komenského je to právě tím, že špatně užívají jim vyjeveného světla, protože „mnozí sedí v divadle Božího stvoření, odmítají však pohledět na ně; mnozí jsou uvnitř plni rozumu, avšak nedbají obrátit se od sebe; mnozí jsou obklopeni hlasem Božím, avšak uši nenastraží.“³¹

Takové všeobsahující knihy mají být sestaveny z metaforických trojích Božích knih (neboli svítlen, divadel či zrcadel): Knihy světa, myslí a Písma svatého. V *Cestě světla* Komenský jmenoval tři knihy věcně odlišené, do nichž chtěl zahrnout všechno, co vědět lze. Těmito knihami jsou *Pansofie*, *Panhistorie* a *Pandogmatie*. V *Obecné poradě* počet univerzálních knih značně rozšířil: *Pankosmografia*, *Panchronologia*, *Panhistoria*, *Pandogmatia* a *Pansofia*, k nimž má být připojen univerzální

³⁰ Komenský, J. A. *Panegersia*, kap. VII, par. 12, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl I., cit. vyd., s. 98.

³¹ Komenský, J. A. *Panaugia*, kap. X, par. 4, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl I., cit. vyd., s. 173.

komentář ke knihám Božím, *Panantheia*, *Lexicon panglotton*, *Grammatica panglotta* a *Katalog nevědomostí lidského pokolení*.

Největší úsilí Komenský věnoval sepsání *Pansofie*, jež je nejobsáhlejší částí *Obecné porady*, a která má obsahovat všechno, „co potřebují všichni, kdo chtějí být moudří, aby lidé, vidoucí v jasném světle cíle všech věcí, prostředky k cílům a neklamné užívání prostředků, byli s to všechno zaměřovat k dobrým cílům a postupovat k nim bezpečně dobrými a spolehlivými prostředky.“³² *Pansofie* má být tou nejuniversálnější knihou, která bude nejvíce přihlížet k řádu a bude postupovat zcela přímo, bez přihlížení k ničemu převzatému zvykem, aby stejnou harmonií, kterou se pojí samy věci, pojily se pojmy mysli.³³

Stupňovitá postupnost je vyjádřena v každé zásadě pro sepsání universální knihy, kterými jsou *stručnost*, *uspořádanost*, *úplnost*, *pořádek věcí*, *zřetelnost* a *pravdivost*. Podle Aristotela je úkolem moudrého uspořádávat. Podobně i Komenský uspořádal všechno, a to v nejvyšší možné stručnosti. Navrhoval, aby se přitom postupovalo v takovém pořádku, „v němž by se bez překážek postupovalo od prvních věcí k posledním, přičemž by od začátku až do konce provázely čtenáře trvalé světlo a nezvratná pravda. Tato kniha by posléze byla naší mysli jakoby schodištěm, jež by ji při procházení všemi věcmi pozdvihovala až k neviditelnému vrcholu věcí, k Bohu.“³⁴ Tuto myšlenku uvedl Komenský již v *Cestě světla* a *Prodromu*, kde určil tři základní požadavky pansofie i správného lidského myšlení, jimiž jsou: úplnost, řád, pravda.

Utřídit všechny věci na základě jednoho neměnného pořádku podle Komenského lze, neboť každá věc obsahuje pořádek, který je možné nalézt pouze správnými cestami. Je třeba utřídit posloupnost lidského chápání

³² Komenský, J. A., *Cesta světla*, kap. XVI, par. 5, Praha: Mladá fronta, 1992, s. 153.

³³ Tamt., kap. XVI, par. 9, s. 154-6.

³⁴ Komenský, J. A. *Pansofia*, par. 10, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl I. Praha: Svoboda, 1992, s. 242.

podle posloupnosti věcí, které si navzájem odpovídají. V této posloupnosti je již vše upořádáno podle stupňů, a to jak veškerý svět, tak i jednotlivé věci. A jestliže se věci budou zkoumat z hlediska vycházení a návratu do věčnosti metodami přiměřenými zákonům věčnosti (analýza, syntéza, synkrize), pak bude toto zkoumání uspořádané.³⁵

Komenského pansofické myšlenky pak ústí do jeho *Pampaedie*, podle níž mají být lidé vzděláni, a to dle zásady: všichni - ve všem - všestranně (*omnes, omnia, omnino*). Tomu odpovídají kapitoly o všeškolství, všeknižství a všeučitelství.³⁶ Se zřízením univerzálních knih také souvisí zřízení knihovny knihoven, univerzálních škol a jazyka, díky čemuž pak bude možné postupně šířit univerzální knihy (a tedy světlo) do škol všech národů, neboť všem záleží na tom, aby se mezi všemi šířilo světlo, mír a přízeň Boží.³⁷ A tímto se Komenský dostává postupně, od věcí dílčích k obecným, přes vše výchovu až k panorthosii – všenápravě.

³⁵ Komenský, J. A. *Pansofia*, par. 34, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl I. Praha: Svoboda, 1992, s. 249.

³⁶ Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. IV, par. 19, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl III., cit. vyd., s. 42.

³⁷ Komenský, J. A. *Panorthosia*, kap. XIV, par. 17, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl III., cit. vyd., s. 349.

3. STUPŇOVITOST V KOMENSKÉHO FILOSOFII DĚJIN

Prvního dne stvoření světa Bůh stvořil tři principy - látku, ducha a světlo; z nich potom byl utkán veškerý svět. Světlo představuje aktivitu vzájemnosti a pouto lásky, aby se vše drželo u sebe sama ve své tělesné existenci.³⁸ Komenský se věnoval problematice světla – věčné záři, ve které přebývá Bůh - v *Panaugii* a *Cestě světla*, kde pohlížel na světlo jako na sjednocujícího činitele, a to v universálním i mezilidském smyslu. Stupňovitost je zde vyjádřena nejen postupným šířením světla ke všem lidem a v několikerém rozdělování světla na grady, ale také přibývajícím světelným jasem v lidských dějinách.

V uvedených spisech Komenský rozlišil trojí druh světla: světlo věčné, vnější a vnitřní. Ve věčném světle přebývá Bůh, kde pozoruje sebe sama jako pramen veškeré blaženosti, a také všechny způsoby všeho, co je a může být mimo něho. Na tomto světle se podílejí i stvoření, která se blaženým pohledem dívají na Boha a bez konce se v něm radují z přebytku rozkoší. Opakem tohoto světla jsou věčné tmy, místo věčných hrůz a úzkostí. Bůh je světlo, a tudíž zde pro něj není žádného místa, avšak věčná tma má své místo ve stvořeních, která byla od světla Stvořitele zapuzena.

Vnější světlo, oproti světlu věčnému, už viditelné je, neboť touto září Bůh osvětlil divadlo tělesného světa. Za jeho nositele Komenský považoval „hvězdy na nebi, zvláště slunce.“³⁹ A kam se paprsky světla nedostanou, tam vše je zahalenou tmou, která věcem bere jejich půvab.

Vnitřní světlo je pojmenováno jako záře, která je zažehnuta v mysli rozumného tvora a řídí ho. Toto světlo osvěcuje troje vnitřní nástroje člověka, tři stupně, jímž jsou rozum, vůle a cit, přičemž rozum Komenský považoval při svém dalším zkoumání za nejdůležitější. „Budeme zkoumat

³⁸ Palouš, R. *Komenského Boží svět*, cit. vyd., s. 19.

³⁹ Komenský, J. A. *Panaugia*, kap. II, par. 8, in: *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, díl I., cit. vyd., s. 142.

především cesty rozumového světla, protože je-li ono čisté a zářící a ukazuje-li svou září správnou cestu vůli, činí tak vůli ochotnou následovat světlo a působí, že city jsou plny světla, podle známého výroku Kristova: Svítlnou těla tvého je oko tvé; bude-li oko tvé prosté, bude celé tvé tělo světlé.⁴⁰

V rozumu člověk postihuje pravdu věcí. Zářil-li toto světlo, nazývá se moudrostí, tj. pravou znalostí toho, co jest. Protikladem je tma jakožto neznalost věcí, tma, z níž pochází tupost mysli. Vůlí lidé usilují o dosažení dobrých věcí. Jsou-li zasaženi nečistotou mysli, pak jsou v Písmu nazýváni syny tmy. Třetí stupeň niterného světla je ve svědomí neboli citu, neboť jasnost srdce vznikla z pravdy poznání smysly a z účasti na svatosti. Tma, protikladná tomuto světlu, je úzkost mysli, jež si je vědoma nepravosti.

Trojímu druhu světla – věčnému, vnějšímu, vnitřnímu – odpovídají podle Komenského tři Boží svítlny, tři prameny světla nebo také tři knihy Boží (příroda – viditelný svět, naše mysl a Písmo), o nichž jsem se zmínila v předcházející kapitole. Z tohoto rozdělení, na základě myšlenky světa jako školy boží moudrosti, pak odvodil tři školy, po nichž člověk postupně stoupá; „...tuto pozemskou školu (podřízenou nebeské akademii) je třeba rozdělit na tři třídy, podle trojích předmětů a nástrojů, knih a učitelů nám zde daných.“⁴¹

K poznání světa nás obklopujícího, jenž je jako velká boží kniha, potřebujeme pět smyslů. Do tohoto světa se už rodíme, a tudíž z toho Komenský odvodil první přirozenou neboli přírodní školu – fyziku. Zde je člověk vzděláván věcmi a tvory a stává se z něj *ontodidaktoi*.

Po této přírodní škole následuje vyšší škola – metafyzika, kde už nejsou naši učitelé mimo nás, nýbrž v nás samých: „...toť sama naše mysl neboli naší mysli vtištěný obraz boží, vymalovaný nespočetnými psanými

⁴⁰ Komenský, J. A. *Cesta světla*, kap. VIII, par. 12, cit. vyd., s. 81.

⁴¹ Tamt., *Věnování Cesty světla...*, par. 15, s. 24.

znaky vrozených pojmů, instinktů a schopností.“⁴² K poznání zde nestačí smysly, ale je třeba použít rozum, vnitřní světlo neboli oko duší. V této škole je člověk vzděláván sám sebou, a tedy je nazýván jako *autodidaktoi*.

Poslední školou je hyperfyzika, v níž je učitelem Bůh, neboť co je zde vyučováno, žádný tvor dříve nespátřil. Vhodným nástrojem k poznání nejsou smysly ani rozum, ale pokorná víra, a tedy knihou poznání je Písmo svaté. Zde člověka vzdělává Bůh – z člověka se stává *theodidaktoi*.

Všechny tyto tři pozemské školy se shodují v tom, že všechny jsou otevřeny Bohem, a to pro postupné zdokonalování každého člověka, které dle obrazu božího tímto Boha oslaví. Komenský vyzval všechny zasvěcené zkoumatele pravd, aby se nezabývali povrchní a nepravou filosofií bez užitku, a aby konali horlivě svou práci, která povede z vymanění se z klamu ke spasení světa. Člověk si má svým aktivním vzděláním v těchto třech školách osvojit abecedu boží moudrosti, a až jejíž „síně s vnitřními prostorami budou teprve před vámi. Tak se na vás naplní slova bible: Když dokoná člověk, tehdy je začátek.“⁴³ Zároveň by měl člověk postupovat v těchto školách v daném pořadí, neboť „dítě se nemůže učit náboženství nebo sylogismu, nýbrž musí obracet smysly k věcem atd.“⁴⁴

Co se týče Boha, nabízejí se tři příčiny, proč nechal moudrost neboli rozumové světlo rozsvěcovat v lidských myslích postupně: 1. Protože chtěl, aby se lidé množili z jednotného kmene a vše se postupně rozrůstalo. 2. Protože chtěl, aby pozemský život byl školou, a tedy aby byl rozdělen do tříd. 3. Protože chtěl člověka ponechat nějakou dobu sobě samému pro větší oboustranné potěšení. A tak lidé nemohou postupovat jinak než krok za krokem. Bůh sice lidem poskytl pomůcky, ale lidé jich nehleděli využít a

⁴² Tamt., par. 17, s. 25.

⁴³ Tamt., par. 23, s. 29.

⁴⁴ Tamt., par. 20, s. 27.

neuměli spojit pochodně světla, a proto ani neměli správnou metodu zkoumání věcí.⁴⁵

Dějiny Komenský chápal jako stupňovité přibývání světla. Nechal se inspirovat Augustinovými myšlenkami, na jejichž základě rozlišil osm stupňů světla, v nichž člověku byly dány různé pomůcky zdokonalování. Těchto pomůcek bylo zatím zaznamenáno celkem sedm, které lidé začali postupem času a věků poznávat a používat pro povznesení se k sílícímu rozumovému světlu.

Hned po stvoření prvního člověka mu byla dána první pomůcka – autopsie, vlastní přímý názor na věci. Díky tomu pak poznal, že vše se v ráji vyskytuje v páru a tak zatoužil po družce, s kterou posléze začal jiný způsob poznávání věcí. Tímto druhým stupněm, nástrojem, byla řeč čili vylíčení věcí, díky nimž se spolu dorozumívali a rozmnožovali vědění.

Když se lidé rozmnožili, rozprchli se po marných věcech, a tak byl nalezen jiný způsob, jak povolati lidi, aby se navzájem od sebe učili; byl zaveden obyčej navštěvovat školy neboli veřejná shromáždění, v nichž lze najednou hodně lidí poučit o nejlepších věcech. To se událo ještě před potopou.

Po potopě světa klesala lidem délka jejich života a zároveň stoupalo množství jejich činností a zájmů. Aby se z tohoto zmatku vybredlo, Bůh lidem opatřil písmo: „aby se pomohlo vratké paměti a potřebě potomků, jímž by se mohli navzájem i nepřítomní učit tomu, co je nezbytné, ba i mrtví aby mohli učit živé až na věky.“⁴⁶ A tak vznikly první knihy.

Poněvadž ale přepisování knih bylo velmi pracné a nákladné a lidé opět začali upadat do tmy nevzdělanosti, tak Bůh v dalším období světla lidem ukázal, jak rychle rozmnožovat knihy; dalším nástrojem byl knihtisk. Od té doby se stávalo dokonalejším písemnictví, studium jazyků, umění i

⁴⁵ Komenský, J. A. *Panaugia*, kap. XIII, par. 6, cit. vyd., s. 199-201.

⁴⁶ Komenský, J. A. *Cesta světla*, kap. XIII, par. 6, cit. vyd., s. 121.

náboženství. Zásluhou knihtisku se totiž rozšířil zákon boží a taktéž se lidem otevřel vhléd do minulých století.

Za šestou cestu k rozšiřování světla Komenský považoval mořeplavectví, které umožnilo styky lidí rozptýlených na různých kontinentech. „Následkem toho se i naše vědění stalo po mnoha stránkách úplnějším a dostalo se nám dříve neznámých příležitostí podělit se o naše světlo s nevzdělanými národy.“⁴⁷

V *Cestě světla* byla tato šestá cesta posledním uskutečněným stupněm. Komenský ale svou myšlenku stupňovitosti lidských dějin ve svém pozdějším díle – *Panaugii*, ještě rozšířil o jeden stupeň, kde označil optiku za poslední uskutečněnou pomůcku. Díky vynalezené optice totiž člověk může pozorovat nebeská tělesa a s novými poznatky o nich pak člověk lépe poznává veškerou přírodu.

Příchod každého nového světla nikdy neruší jednotlivé dosavadní stupně, nýbrž s novým stupněm se vždy světlo o něco rozšířilo. Autopsie nebyla zrušena s příchodem řeči, ani tak zavedení knihtisku nezrušilo písařské umění. A tak i poslední stupeň spojí vše předchozí, „protože i věci, o nichž se má uvažovat, postaví na světlo lépe, než tomu kdy jindy bylo, podnítlí o nich řeči všech ke všem, a nerozmnoží-li knihy, očistí je aspoň, aby se staly pravými nástroji univerzální vzdělanosti...“⁴⁸

Komenský jakožto stoupenec chiliasmu byl pevně přesvědčen, že tento postupný vývoj nejde až do nekonečna. Dosud se šlo totiž po stupních a tedy to, co zbývá, musí být stupeň vyšší. Osmá nadcházející cesta (nebo sedmá v *Cestě světla*) je ta nejobecnější a již se ukazuje. Až se uskuteční, bude následovat blaženost na nebesích, panharmonie, kam Komenský směřuje všechna svá snažení. Vzestupná stupňovitost těchto cest, kdy každá následující cesta uzavírá a upevňuje předchozí, bude završena návratem zpět k původnímu zdroji. V *Panaugii* Komenský píše: „Dospěli jsme ke

⁴⁷ Komenský, J. A. *Panaugia*, kap. XIII, par. 24, cit. vyd., s. 203.

⁴⁸ Komenský, J. A. *Cesta světla*, kap. XIII, par. 12, cit. vyd., s. 126.

konci věků, odkud máme být zakrátko přeneseni na nebeskou akademii, a tak už se nám ohlašuje vše, co tu ještě zbývá poznat.“⁴⁹

⁴⁹ Komenský, J. A. *Panaugia*, kap. XIII, par. 27, cit. vyd., s. 203.

4. STUPŇOVITOST V KOMENSKÉHO GNOSEOLOGII

Při zkoumání Komenského gnoseologie se opět dostáváme ke kategorii světla. Poznávání má totiž pro něho podobu postupně se šířícího světla, které vnáší moudrost do lidských myslí a vede tak veškerenstvo k panharmonii. U Komenského, jakožto myslitele celku, je tu ústřední kategorií harmonie, která je „základem jak tvoření, tak poznávání všech věcí,⁵⁰ a také s harmonií související pravdou, jako jedinou a nedělitelnou.

K výkladu o emanaci Komenský připojil metaforu pramene řeky: z božského oceánu se vylévají řeky a opět se do něj navracejí. K božskému oceánu Komenský přirovnal bájnou řeku Alfeios, která je „schopna vymýt všechnu špínu vloudilých domněnek, omylů a chyb.“⁵¹ Lidé tak svou snahou za pomoci Boží mají vpustit do Augiášových chlévů⁵² tento nebeský Alfeios, který nám dané prvopočátky poznání svede postupně do jednoho řečiště a vpustí je do všech lidských záležitostí.

Z tohoto božského zdroje vytryskly tři proudy světla, tři boží divadla či knihy, o nichž již byla řeč v předcházejících kapitolách; a to postupně v tomto pořádku: nejprve *svět*, stálá dílna Boží moudrosti, naše *mysl*, stálá učitelka a vykladačka pojmových určení, a *slovo Boží*, stále zdvižený prst varující před našimi omyly a jejich napravovatel.⁵³

Avšak nejprve je třeba zažehnout niterné světlo, rozsvítit Boží svítlnu mysli, která již lidem byla dána a s ní pak bude možno lépe zkoumat přirozenost věcí. Zatímco v pedagogice Komenský doporučoval, aby se postupovalo od přirozenosti věcí a jejího ověřování smysly, od vnějšího světa, pak pokračovat přes lidskou mysl a až nakonec připojit Boží zjevení, tak v gnoseologii je tomu naopak. V *Bráně věcí* a v *Pansofii* Komenský

⁵⁰ Komenský, J. A. *Předchůdce vševědy*, in: *Vybrané spisy J. A. Komenského*, díl V., Praha: SPN, 1964, s. 280.

⁵¹ Komenský, J. A. *Panorthosia*, kap. III, par. 32, cit. vyd., s. 286.

⁵² Tamt., par. 23, s. 284.

⁵³ Komenský, J. A. *Panaugia*, kap. IV, par. 6, cit. vyd., s. 148.

doporučoval postup od vnitřního světa k vnějšimu. V *Bráně věcí* uvádí jako důvod všeobecnost světla lidské mysli. V *Pansofii* pak připojil další důvody tohoto postupu: jednoduchost a spontánnost osvětlení. „Vím, že je tomu tak, že z věčného zdroje vytryskly tyhle tři proudy světla našeho v tomto pořádku, ale vím rovněž, že naše poznání věcí vnějších má svůj počátek od smyslů... musíme začít od světelného zdroje, jenž je nám vlastní, protože je nám nejbližší... poněvadž právě ten je oním světlem, jež ozařuje každého člověka, jenž přichází na svět.“⁵⁴ Jedině při zachování tohoto postupu člověk dospěje k moudrosti.

Až teprve po zakotvení v tomto prvním stupni světla, v tom nejnítěnějším, lze přistoupit k jiným věcem, ležícím mimo nás, a postupně stále stoupat k vyšším. „Pak bude také zřejmé, jak je pravdivé, že *poznat sebe sama* je začátek moudrosti, veškeré moudrosti základ.“⁵⁵ Boha vidí každý jedině skrze sebe; Boží obraz je vtištěn do mysli každého, proto lze poznávat prostřednictvím své mysli nejprve sebe sama a pak i jiné věci. „Světlo mysli je tedy vodítkem, normou a kormidlem člověka ke všemu.“⁵⁶

Když lidé to, co uvidí sami v sobě, použijí jako zrcadlo, zjeví se jim něco většího a dřívějšího než jsou oni. Poznají, že to je, jaké to je, a poté, jaké to není. Je to trojí cesta, po které lze dospět k hlubšímu poznání Boha - cesta příčinnosti, vynikání a popření. První cestou člověk pozná, že nekonečné jsoucno je tím prvotním, z něhož vše vzniká. Druhá vede k poznání, že svého stvořitele nikdy nelze v úplnosti poznat a s čímkoli se ve světě setká, je výsledkem činnosti prvního jsoucna. A konečně cestou popření člověk dojde k poznání, že je nutné při uvažování o nejvyšším jsoucnu odmyslit si vždy nejsoucí, co k němu bylo později přidáno.⁵⁷

⁵⁴ Komenský, J. A. *Dvěře věcí*, in: *Vybrané spisy J. A. Komenského*, díl V., cit. vyd., s. 394.

⁵⁵ Komenský, J. A. *Pansofia, Porada o sepsání knihy Pansofia*, par. 3, cit. vyd., s. 253.

⁵⁶ Komenský, J. A., *Dvěře věcí*, cit. vyd., s. 396.

⁵⁷ Komenský, J. A. *Pansofia, Svět pravzorový*, kap. II, cit. vyd., s. 326.

Naděje na vstup lidstva do panharmonie se opírá o poznání metod, jak zažehnout všeobecné světlo. Za prvé jsou tu tři prameny světla, které lidem odhalil Bůh (svět, mysl, Písmo svaté). Za druhé je to trojí oko neboli nástroje, kterým lidé vnímají světlo (smysly, rozum, víra). A za třetí jsou to metody, cesty, pro snadnější šíření světla do jakékoli hloubky (metoda analytická, syntetická, synkritická).⁵⁸ A když si všechny uvedené metody navzájem pomůžou, pak teprve je možná panharmonie.

Komenského gnoseologie je obsažena v jeho didaktických, irénických i všenápravných myšlenkách. Komenský věřil, že všeobecný mír nastane s všeobecným osvětlením, jež je vedeno postupně, a celé lidstvo bude pozvednuto k panharmonii: harmonii smyslů, rozumu a víry (*sensus, ratio, fides*), neboli harmonii filosofie a teologie, které jsou často v rozporu. Právě tomuto spojení těchto tří očí Komenský přičítá velkou důležitost; je to totiž nutná cesta k dovršení návratu. „Požadujeme i shodu Písma s přírodou a zdravým rozumem, protože vzhledem k tomu, že všude je týmž původcem Bůh, nesmí být sám se sebou v neshodě. A tak Bůh, ač může zjevit mnohé, co převyšuje rozum, nemůže přece zjevit nic, co je proti rozumu, aby pravda pravdu nenapadala ani nepotírala. To si Bůh nemůže ani přát, ani připustit, protože si nemůže odporovat.“⁵⁹

⁵⁸ Komenský, J. A. *Panaugia*, kap. X, cit. vyd., s. 173.

⁵⁹ Tamt., kap. VII, par. 16, s. 161.

5. DIDAKTICKÁ ZÁSADA STUPŇOVITOSTI

Komenského didaktické zásady jsou založeny na metafyzice a gnoseologii. Významné jsou tu opět kategorie světla a myšlenka *epistrofě*. Od světla totiž pochází veškerá znalost věcí (od tmy naopak neznalost), neboť světlo se po věcech postupně rozlévá a díky tomu je odhaluje. Spolu s postupným přibýváním světla člověk stupňuje i své bytí a po stupních se navrácí k prvopočátku; a právě výchova tomuto procesu má pomoci. Tuto spojitost světla s výchovou Komenský zdůraznil v *Panaugii*: „Světlo, kvůli němuž hledáme ono vybavení, je světlo rozumové, osvěčující mysl. Co to ale znamená osvětit mysl? Zajisté učit.“⁶⁰ Stupňovitost totiž není jen vysvětlujícím ontologickým principem, ale i požadavkem praktického jednání, počínaje didaktickou činností.

V *Předchůdci vševedy* Komenský píše: „Neboť Bůh navykl lidi na styk se svým světlem postupně, je přirozené, že se po stupních dále dojde.“⁶¹ Často ve svých spisech přirovnával poznávání věcí k žebříku: „Všechno po stupních. Neboť jako u žebříku, odejmeš-li třeba jen jedinou příčku, způsobíš nesnáz a nebezpečí pádu i záhuby těm, kteří po něm budou vystupovat, tak je tomu i zde. Neboť soustava věcí je jediná, všude navzájem tak související, že nikde není mezery.“⁶²

Na základě myšlenky, že veškeré poznávání se děje stupňovitě a vede tak hledajícího k vyššímu poznání, Komenský rozvinul své didaktické zásady. V pedagogických spisech radil učit se neznámým věcem pouze prostřednictvím něčeho známého, (neboť i ten, kdo stoupá po žebříku, nestoupá jinak, než že se posunuje z jednoho stupně na další bez přeskokování, aby se nezřítíl). Kdyby se nějaký ze stupňů při vyučování

⁶⁰ Tamt., kap. IV, par. 4, s. 148.

⁶¹ Komenský, J. A. *Předchůdce vševedy*, cit. vyd., s. 286.

⁶² Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. VII, par. 5, cit. vyd., s. 69.

vynechal, pak se nepoloží základy pro věci další, neposílí se, co předcházelo.

A naopak by se na žáka nemělo vychrlit vše najednou. „Vždyť dvěře přece obyčejně neukazují všechno, co je uvnitř budovy, ale jen vpouštějí dovnitř, abychom to spatřili.“⁶³ Pro poznání jednotlivých věcí je třeba, aby věc byla viděna nejen zběžně, ale také po částech a částečkách. Ovšem k prohlédnutí všech částí bude třeba více času. Tento pohyb se děje postupně, část po části, nikoliv v jediném okamžiku. Rozum do věci může vniknout jedině tehdy, má-li čas jednotlivé části zřetelně pochopit.

Svůj didaktický princip „vše postupně, nic skokem“⁶⁴ Komenský založil na příkladu stvořené přírody, protože ani příroda nedělá skoky, ale postupně kráčí kupředu. Jak Komenský píše v *Pampaedii*: „... je možné vzít z veškerého stvoření nekonečně mnoho příkladů a přenášet je na lidské jednání, k nesmírnému prospěchu dětí. Neboť tento způsob učení je nejen příjemný a odolný vůči nudě, nýbrž i činný vzhledem k tomu, že symboly věcí hluboce pronikají a mohutně působí na duši. A konečně je i postačující k vytvoření celého člověka a k jeho přizpůsobení zákonům přírody.“⁶⁵ To je pak základem k tomu, aby vše následující bylo snadněji vnímáno.

Ve *Velké didaktice* Komenský určil zásady vyučování a učení, které vyvodil z povahy přírody. Příroda totiž: 1. dbá vhodného času; 2. hotoví si látku dřív, než ji začíná formovat; 3. bere ke své práci vhodný předmět anebo si jej aspoň napřed přiměřeně upraví; 4. roztrídí a dělá každou věc zvlášť; 5. začíná každé své působení od vnitřku; 6. své tvoření začíná od nejširšího celku a končí podrobnostmi; 7. kráčí kupředu postupně; 8. když

⁶³ Komenský, J. A. *Nejnovější metoda jazyků*, in: *Vybrané spisy J. A. Komenského*, díl III., Praha: SPN, 1964, s. 263.

⁶⁴ Komenský, J. A. *Velká didaktika*, kap. XVI, in: *Vybrané spisy J. A. Komenského*, díl I., Praha: SPN, 1958, s. 134.

⁶⁵ Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. X, cit. vyd., s. 97.

začne, nepřestane, dokud nedokoná dílo; 9. vyhýbá se protikladům a škodlivinám.⁶⁶

K těmto zásadám Komenský ještě přiřadil zásady pro snadnost, důkladnost a úspornou rychlost při vyučování. Sem patří i zásada *snadnější napřed*: „Příroda postupuje od snazšího k nesnadnějšímu.“⁶⁷ Komenský často pro ilustraci jednotlivých fundamentů výchovy ve svých didaktických spisech užíval příkladu ptáka, např.: „Ptáka formování má své jisté stupně, jichž ani představovati, ani přeskakovati nelze. V jinou se zajisté chvíli zakládají kosti, v jinou rozdělují žíly, v jinou zhušťuje maso, v jinou potahuje kůže...“⁶⁸

Při dodržování uvedených zásad se má postupovat po přesně určeném pořadí, neboť i sem patří tajemství stupňovitosti. „K těmto pravidlům bude třeba na víceletých školách přizpůsobit knihy a připojit návodné připomínky pro učitele o jejich náležitém a snadném užívání, aby vzdělání, mravnost a zbožnost mohly být vedeny postupně až k vrcholu.“⁶⁹

Mravoučné příklady je ale možné použít i z oboru lidské tvorby. Dalším často Komenským uváděným příkladem je stavba domu: „kdo chce stavět dům nebo věž, nedává do základů písek, nýbrž skaliska a kameny,“ a dodává, „čím vyšší věž kdo staví, tím hlubší klade základy. Podobně ten, kdo staví stavbu velké moudrosti a ctnosti, má začínat od hluboké pokory.“⁷⁰

Následováním přírody, ale i Písma, člověk postupně dospěje k vrcholu, protože vždy, „co roste po částech, nakonec musí dospět k vrcholům a vrcholy k vrcholu nejvyššímu.“⁷¹ Na přírodě lze pozorovat, že nic nepodniká v nevhodný čas, neboť Bůh ani příroda totiž nečiní nikdy nic

⁶⁶ Komenský, J. A. *Velká didaktika*, kap. XVI, cit. vyd., s. 124-137.

⁶⁷ Tamt., kap. XVII, s. 142.

⁶⁸ Komenský, J. A. *Didaktika česká a latinská*, in: *Veškeré spisy J. A. Komenského*, díl IV., Brno: Ústřední spolek jednot učitelských, 1913, s. 204.

⁶⁹ Komenský, J. A. *Velká didaktika*, kap. XIX, cit. vyd., s. 177.

⁷⁰ Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. X, cit. vyd., s. 97.

⁷¹ Komenský, J. A. *Pansofia*, kap. VII, cit. vyd., s. 446.

nadarmo.⁷² Tak to má být i ve výchově. Každý učitel by ji měl sledovat a pak žákům předkládat jako příklad, protože člověku je dána jako kniha moudrosti a poučení. Tedy učitel musí zachovávat princip stupňovitosti v celém svém snažení. Musí volit vhodný čas a nepřeskakovat. A tak vše, čemu se žáci učí, má být rozděleno podle věkových stupňů, aby žáci byli schopni výuku pochopit.

Komenský rozdělil lidský život na sedm věkových stupňů, podle nichž pojal celý život jako školu. Těmito školami jsou: škola zrození, útlého věku, dětství, dospívání, mladosti, dospělosti a stáří. Každá z nich postupně zdokonaluje člověka. „Jen dá-li se každému věku konat to, k čemu je způsobilý, celý život hned bude mít čemu se učit, co konat, v čem prospívat a odkud sbírat ovoce života... je-li správně řízen, může, chce a s radostí vítá zaměstnání pro všechny části a věkové stupně.“⁷³

Těchto sedm pansofických škol by mělo postupně vyčerpat všechno, co je 1. vnímatelné smysly; 2. rozumové; 3. duchovní (tj. jsoucna fyzická, metafyzická a hyperfyzická). Ale ne každé zvlášť, nýbrž spojeně v sedmi stupních lidského věku, vzestupně od základů přes širší a vyšší stupně k vrcholům, kam až se dá na světě dospět.⁷⁴

Ve *Velké didaktice* Komenský rozdělil školní dílnu podle stupňů věku a prospěchu na čtyři oddělené stupně, které přirovnal k ročním obdobím: škola mateřská jako jaro; škola obecná jako léto; škola latinská jako podzim; akademie jako zima.⁷⁵ Učitel by měl dbát věkových stupňů žáka a podle toho učivo a vědění jim příslušící, přičemž by měl znát stupně poznávání věcí, které jsou tři: nazírací, srovnávací, ideový.⁷⁶

V *Předchůdci vševědy* Komenský stanovil stupně poněkud odlišně. Jednotlivé třídy vševědné školy, které mají vyčerpávat veškeré učivo, jsou

⁷² Komenský, J. A. *Panorthosia*, kap. II, par. 10, cit. vyd., s. 266.

⁷³ Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. V, par. 5, cit. vyd., s. 44.

⁷⁴ Tamt., kap. III, par. 30, s. 48.

⁷⁵ Komenský, J. A. *Velká didaktika*, kap. XXVII, cit. vyd., s. 234.

⁷⁶ Komenský, J. A. *Pampaedia*, kap. VII, cit. vyd., s. 74.

zde nazvány jako: 1. třída předsíňová; 2. třída Brány; 3. třída Síně; 4. filosofická; 5. logická; 6. politická; 7. teologická. Na základě tohoto rozlišení (a rozlišení pořádku věcí, jímž stupňování začíná) se pak stupňuje samotné učivo i nástroje vzdělání vč. knih, a to zejména po třech či sedmi gradech.⁷⁷

Výchova je pro Komenského základní princip nápravy toho, co je nedokonalé a pokažené. V *Panorthosii* píše: „Že náprava věcí má začínat nápravou škol, o tom svědčí nejdříve okolnost, že školy jsou dílnami světla, a světlo nebo temnota rozumu, znalost nebo neznalost věcí je opravdu prvním hybatelem v životě soukromém i veřejném a prvním zdrojem řádu nebo zmatku ve věcech lidských.“⁷⁸ Komenský ukázal cestu k nápravě lidstva skrze didaktická pravidla a stupňování, kterých se má člověk od útlého věku držet bez přeskokování, což mu zajistí dojít až na stupeň nejvyšší.

⁷⁷ Komenský, J. A. *Škola vševědná*, in: *Vybrané spisy J. A. Komenského*, díl II., Praha: SPN, 1964, s. 36-57.

⁷⁸ Komenský, J. A. *Panorthosia*, kap. XXII, par. 3, in: cit. vyd., s. 377.

6. VÝZNAM IDEJE STUPŇOVITOSTI PRO KOMENSKÉHO VŠENÁPRAVU

Kategorie stupňovitosti se odráží i v architektonice *Obecné porady*. Jednotlivé knihy jsou rozděleny na stupně, přičemž každý ze stupňů zahrnuje všechny stupně předchozí a následně ústí do všenípravy, která dovede veškerenstvo k všeobecnému osvícení. V *Panorthosii* Komenský dovršil svůj koncept, o který mu v jeho úsilí šlo: „A napravení musí být všichni, všechny stavy, věky, pohlaví, národy, bez ponechání jakékoli kapky nákazy, jak je to jen možné. A veskrze, to je co nejpravdivěji, ne pokrytecky; pronikavě, ne povrchně; důsledně ne nahodile.“⁷⁹ Napravovateli zde jsou všichni dohromady i každý zvlášť.

V každém věku se lidé pokoušeli o reformace. Mezi takové pokusy Komenský řadil reformy vedené Husem, Kalvínem, Lutherem nebo i Descartem. Každý z nich se domníval, že jeho reformátorské myšlenky jsou dokonalé. Komenský s tím však nesouhlasil a prohlásil, že dokonalé jest, co dosáhlo svého cíle. Tzn. teologie, filosofie i politika jsou dokonalé, dávají-li svědomím, myslím a lidským společenstvem klid a pocit bezpečí.⁸⁰

Na základě této myšlenky chtěl Komenský „plně zreformovat v lidském pokolení stav vzdělání, stav náboženství a stav občanské správy, aby se požeňáním Božím uvedl na svět věk osvícený, věk zbožný, věk pokojný.“⁸¹ V úvodní části *Panorthosie* se obracel především na křesťany jako na ty, od nichž má náprava začít, především proto, že právě v církvi tato obecná náprava začala. Církvi byly totiž vyjeveny stupně, pomůcky světla, které se objevovaly postupně v každém věku (jde o písmo, knihtisk a umění mořeplavectví). Komenský tedy očekával, že další stupeň bude opět

⁷⁹ Tamt., kap. V, par. 17, s. 294.

⁸⁰ Tamt., kap. I, par. 2, s. 259.

⁸¹ Tamt., *Vstup*, par. 3, s. 255.

objeven v církvi, neboť církve již tento příchod posledního světla dávno ohlásila v Písmu.⁸²

Obnova poměrů nezávisí jen na samotném člověku. Komenský ji očekával od Krista, jemuž jedinému byla dána veškerá moc na nebi i na zemi, avšak s přispěním lidské spolupráce. Neznamená to tedy sedět a čekat, „zda snad někde něco takového vysvitne, nýbrž že u sebe samých a v sobě samých máme hledat a ještě spíše učinit počátek.“⁸³

Taková spolupráce lidí na Božím plánu se dělí na sedm stupňů. Za prvé, spolupráce je založena na lidské touze, aby království Boží přišlo. Za druhé, je potřeba neustat v prosbách a volání k Pánu, dokud plán neprovede. Třetím způsobem podpory nápravy světa je snaha už nyní přeměňovat sebe k veškerému zalíbení Boha. Za čtvrté, ať každý pomáhá dílu Páně urovnáváním cest světla, všeobecnosti, jednoduchosti a dobrovolnosti podle své nejvyšší možnosti. Za páté, kdo je opatřen vnějšími statky, ať podporuje stavbu Božího chrámu svými příspěvky. Za šesté, kdo nemá vnější prostředky, může alespoň prosit a povzbuzovat ty, u nichž vidí nějakou možnost. A za sedmé, dílo Boží podporuje každý, kdo vidí vysvítat trochu světla a nabízí je jiným.⁸⁴

V postupu obecné nápravy Komenský požadoval především, aby se postupovalo universálně, a to znamená: 1. musí být napraveno všechno (všechny porušené statky jak vrozené, tak i později člověku přidané); 2. musí napravovat všichni; 3. nápravné prostředky musí být všeho druhu. Tedy napravit se musí vše, co se týká styku 1. s věcmi; 2. s lidmi; 3. s Bohem, čili vzdělanost, politika a náboženství. Provedení nápravy musí být naprosto obecné, dobrovolné a co nejjednodušší.⁸⁵

⁸² Tamt., kap. IV, par. 3, s. 289.

⁸³ Tamt., par. 1.

⁸⁴ Tamt., kap. III, par. 15, s. 282 - 3.

⁸⁵ Tamt., kap. V, par. 16, s. 293.

Napraveny mají být hlavně všechny tzv. věci lidské, tj. filosofie, politika a náboženství. Komenský požadoval, aby byly založeny na principech všeobecnosti, jednoduchosti a dobrovolnosti. Neboť soudobá filosofie, teologie a politika jsou násilnické, stranické a pletichářské všude tam, kde nevládne svoboda a universalita. „Život školský, církevní a občanský (v kterémkoli stupni a stavu) není pro většinu ničím jiným než dílnou výdělků a zisku, cíhadlem pro pohodlný, bohatý a pyšný život. Jak nízký, jak špinavý, jak zvrhlý konec, tak svatého povolání! A jaký je teprve hnůj ve chlévě.“⁸⁶

Komenský se detailněji zabíral těmito třemi oblastmi a snažil se stanovit postup jejich nápravy. V každé škole i v každé církvi a v každém státě je třeba mít strážce řádů a zákonů. Také musí být všude stálá stupňovitost nepřerušovaně vedoucí k nejvyššímu stupni. „Neboť jako společně přebývající jednotlivci tvoří rodinu, rodiny obec, obce provincii, provincie říši a veškeré společenství říši tvoří jeden společný stát lidského pokolení, tak ať má svůj tribunál každý dům, každá obec, každá provincie... Podobně musí mít své stupně dozor na řád a prospěch škol a církví až k nejvyššímu místu, kde se sjednotí a jehož pomocí se budou udržovat v mezích spásy všichni a všechno.“⁸⁷

Pro nejúplnější nápravu Komenský navrhl tento postup: nejprve začít reformováním sebe sama podle všeho zalíbení Božího; pak aby se k tomu sjednotily celé rodiny; pak školy soukromé i veřejné; nato církve; dále státy po svých menších i větších společenstvích; nakonec všichni obyvatelé země. A všechny národy se takto budou sjednocovat v pevný řád a postupovat spolu k božské dokonalosti. Tato stupňovitost v rozvoji lepšího stavu věcí a lidského štěstí se bude dít podle napodobení moudrého stavitele, který nejdříve dává zpravovat kameny, pak vztyčí zdi a položí

⁸⁶ Tamt., kap. III, s. 285.

⁸⁷ Tamt., kap. XV, par. 8, s. 351.

střechu.⁸⁸ Napravovat se musí především vytrvale, dokud náprava světa nebude dokonána po všech svých částech a stupních a to tak aby se postupovalo stále vpřed a nikdy vzad.

Prvním stupněm a zároveň úkolem každého, kdo se již napravil podle zalíbení Božího, je, aby napravoval své nejbližší, svou rodinu, neboť taková činnost se nejdříve dotkne právě nejbližšího okolí a pak se může dále přelévat do církve a státu. To je nejsnadnější a nejbezpečnější cesta k nápravě, postup od menšího k většímu. Rozdělí-li se vzájemné služby v rodině a stanoví-li se řád, kdo nad kým dohlíží (starší nad mladšími), pak bude mít každé rodinné společenství podobu státu. A také bude mít podobu církve, budou-li se členové rodiny modlit pospolu. Bude mít i podobu školy, budou-li se všichni denně něčemu přiučovat.

Nápravu škol Komenský považoval za nejdůležitější z uvedených stupňů, poněvadž ke všemu ostatnímu je potřeba rozumového světla a právě školy jsou jeho dílnami. Když se napraví školy, jejich světlo, moudrost, se bude postupně rozlévat do církve, světské správy a i po veškerém okruhu věcí a přetvoří všechno k větší a lepší dokonalosti.

Způsobů, jak docílit napravených škol uvedl Komenský několik. Navrhl stanovit inspektory, kteří odstraní závady, jako jsou špatné směrnice či pohanské knihy. Za překážku dobrého postupu k pravé moudrosti považoval nevázané mravy, které by se neměly na školách tolerovat. Je to např. hýřivost v jídle a oblékání, nevázaná volnost či rozptýlenost po vnějších věcech a smyslnostech. Dále navrhl řádně stanovit učitelské platy, pravidelné a přísné zkoušení žáků, odměna za každý dobrý postup žáka.⁸⁹

Dalším stupněm je pak církve. Komenský vyžadoval, aby se i sama reforma církve děla stupňovitě. Církve mají být moudře reformovány jedna po druhé; ovšem jen začne-li jejich očista plně, spořádaně a pravdivě. Dokonce i čtení svatých knih a kázání Slova podle Komenského má mít

⁸⁸ Tamt., kap. XIX, par. 15, s. 367.

⁸⁹ Tamt., kap. XXII, par. 27, s. 383.

stupňovitou povahu, neboť „Bůh nehlásal své slovo jedinému věku, nýbrž různým, odděleně a stupňovitě, vždy s větším proudem světla, bude nejlépe Boží Písma poznávat a k poznání překládat v tom pořadí, jak byla hlásána, v pořadí časovém.“⁹⁰

Pro lepší účelnost kázání pak Komenský doporučoval postupovat podle stupňů a skupin pokročilosti, podle vzoru škol, tedy pro začátečníky, pokračující a pro dokonalé. Nikdo nesmí postoupit do vyšší skupiny, nevyčerpá-li předešlé úkoly. To je základní pravidlo. Poslední postup je možný jen do vysoké školy nebeské.⁹¹

Církevní správa čili stupně služby mají být ustanoveny tak, aby bylo zřejmé, v jakém místě a stavu se nachází a jaké mu náleží povinnosti. Stupně služby se mohou dělit: 1) na služebníky slovu, kam Komenský zařazoval např. pastory, učitele a biskupy; 2) na služebníky řádu, kam patří almužníci a dozorcí nad kněžími. Církevní vyučování kandidátů kněžství by mělo být prováděno ve třech stupních: všichni zároveň ve školách, po dvou od pastorů, a nakonec mají být opatřeni plnou mocí.

Pro samotné upevnění církve musí být dobře uspořádaná hierarchie pastýřů i stáda. Stejně tak jako Kristus dal nejdříve apoštolům úkol sloužit dokonalé církvi, poté k nim připojil proroky, evangelisty, kněze a školské učitele, je nutné pokračovat v těchto stupních. Tuto božskou stupňovitost podle Komenského nechápou takoví reformátoři, kteří se vrací zpět, do dob, kdy ještě nebyla církev utvořena. Nutné je postupovat stále vpřed.⁹² Hierarchie služebníků Božích by měla být následující: pastor se senátem starších; nad nimi v každém kraji jeden biskup se senátem soubiskupů; nad nimi v jedné říši arcibiskup se senátem biskupů; dále na čtyřech

⁹⁰ Tamt., kap. XXIII, s. 392.

⁹¹ Tamt., kap. XXIII, s. 395.

⁹² Tamt., kap. XXIII, s. 404.

kontinentech patriarcha se třemi soupatriarchy; nade všemi pak papež neboli velkopatriarcha.⁹³

Po škole a církvi zbývá napravit stát, který je domovem obou. Cílem lidské společnosti je bezpečnost a blaho lidu, jež má být nejvyšším zákonem každé republiky či království. Nejlepší by ale podle Komenského bylo nastolit vládu monarchickou, mírněnou aristokracií a ústící v demokracii. Jedině zde budou všichni svobodni a zároveň poddaní samotnému Bohu, kvůli řádu, od největšího do nejmenšího.

O světlo a blaho ve státě se mají postarat filosofové, politikové a teologové. Úředníci pak o to, aby každá obec měla svůj úřad. Musí také bdít nad správou škol, aby vzdělání postupovalo moudře. A také se má úřad starat o tři stupně výuky: o výuku zbožnosti, aby vzkvétala všude v celém národu i v každé rodině; o právní výuku, nejvíce však ve městech a obcích; třetí stupeň výuky alespoň ve městech, které obývají vzdělanější občané.⁹⁴

Na nejvyšším stupni správy pak je světový sněm čili ekumenický koncil, který je zárukou této universální emendace. Na takovém sněmu se sejdou biskupové a shromáždění ze všeho křesťanstva, aby se radili o záležitostech celé církve. „Ale opravdu ekumenický koncil bude teprve tehdy, jestliže se shromáždí z celého světa (až kam je obydlen) muži osvícení, vynikající nad ostatní smrtelníky moudrostí, zbožností a rozvahou, filosofové, teologové a politikové, aby se poradili, jak už konečně plně opatřit, zabezpečit a šířit spásu celého pokolení lidského.“⁹⁵ Takový koncil dohlíží na to, aby se postupovalo vždy podle zásad stupňovitosti. A jeho největším cílem je ukázat světu cesty světla, míru a spásy, a zabránit návratu temnoty a zmatkům.

⁹³ Tamt.

⁹⁴ Tamt., kap. XXIV, s. 412.

⁹⁵ Tamt., kap. XXV, s. 418.

7. ZÁVĚR

V práci jsem ukázala, v jakém kontextu se kategorie stupňovitosti vyskytuje v Komenského díle. Cílem Komenského díla bylo postupně rozšířit světlo od jednotlivců po celé národy a napravit tak veškerenstvo. Podle Komenského jedině při zachování takového postupu, je možné uskutečnit universální obrat a znovu nastolit panharmonii, tj. obnovit harmonický vztah člověka ke světu, k ostatním lidem a k Bohu.

Nejprve jsem se zabývala ideou emanačního schématu, v němž Komenský vyložil metafyzickou ideu stupňovitého uspořádání celku světa a založil na něm své další myšlenky. Myšlenku stupňovitosti uplatnil i v metafyzice světla, ve filosofii dějin, v gnoseologii, didaktice a ve všenápravě.

Podle Komenského člověk jako *imago dei* je svou tvůrčí schopností podoben Bohu. Komenského důraz na jednotlivce jako na aktivní tvořivou bytost je nevídanou a zároveň nejvýznamnější myšlenkou českého myslitele. Komenský originálně přetvořil tradiční novoplatónské schéma tím, že vyzdvihl lidskou *ars* – obrat se děje na úrovni lidské dovednosti, postupně pokračuje společenskou organizací lidstva směrem k čistě duchovním cílům.⁹⁶

Tato Komenského myšlenka je do jisté míry aktuální. „Komenský na prahu údobí, kdy člověk přejímá oteře svých věcí do vlastních rukou, vidí nejen rozcestí, na němž soudobý člověk, člověk měšťanské epochy, stojí, nýbrž i nebezpečí, která mu hrozí: roztříštění, sobecké uzavření v sobě, podcenění služby a přecenění vlády i moci, nedostatek harmonie, nedostatečné zaměření k věcem, malou ochotu nechávat je dozrát v sobě k dokonalosti.“⁹⁷

⁹⁶ Patočka, J. *K filosofii J. A. Komenského*, in: *Komeniologické studie*, díl II., cit. vyd., s. 215.

⁹⁷ Patočka, J. *O významu Všeobecné porady*, cit. vyd., s. 133.

Komenského dílo apeluje na každého jednotlivce, aby převzal zodpovědnost za svůj život, aby již nadále nesetrvával v pasivní roli přijímatele. Z tohoto pohledu je nesmyslné očerňovat druhé (např. politiky), za to, že náš život není plný radosti, míru a bezpečí. Právě tím, že se člověk ujme svého poslání, to jest stane se bytostí aktivní, může začít se svou nápravou.

S aktivitou u Komenského souvisí přijetí víry v možnost uskutečnění panharmonie. Jedině s touto vírou, nadějí a cílem, člověk nebude jen pasivně přihlížet utrpení. Člověk s neutuchající a trpělivou vírou může krok za krokem postupně rozsvítit záři světla moudrosti v sobě, v srdcích druhých a nakonec ji rozšířit do celého světa. To je to, co chtěl náš myslitel sdělit světu: člověk ve spolupráci s Bohem se má aktivně podílet na *epistrofě*, na návratu veškerenstva k nejvyšší dokonalosti.

Lidé však, jak Komenský opakovaně zdůrazňuje, upadli do tupé lenosti, do propasti temnot a nezájmu. Utíkají před pravdou, *žijí* za svými maskami a rolemi. Věnují svou energii množství nedůležitých činností, jimiž zatemňují svou mysl ještě více, a odvracejí se tím od pravého a nejdůležitějšího poslání.

Proto Komenský zdůrazňoval tak vehementně nutnost nápravy podle zásady *omnes, omnia, omnino*, a to postupným šířením světla do lidských myslí, aby už nikdo nebyl v tupé nevědomosti, ale aby se všichni mohli radovat z božské přítomnosti.

8. BIBLIOGRAFIE

Primární literatura:

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, I. svazek. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1992. 563 s. ISBN 80-205-0226-2

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, II. svazek. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1992. 500 s. ISBN 80-205-0227-0

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*, III. svazek. 1. vydání. Praha: Svoboda, 1992. 594 s. ISBN 80-205-0228-9

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Cesta světla*. 2. vydání. Praha: Mladá fronta, 1992. 232 s. ISBN 80-204-0291-8

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Didaktika česká a latinská*, in: Veškeré spisy Jana Amose Komenského, IV. svazek. 1. vydání. Brno: Ústřední spolek jednot učitelských, 1913. s. 2 - 455.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Velká didaktika*, in: Vybrané spisy Jana Amose Komenského, I. svazek. 1. vydání. Praha: SPN, 1958. s. 41 - 282.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Škola vševědná*, in: Vybrané spisy Jana Amose Komenského, II. svazek. 1. vydání. Praha: SPN, 1960. s. 25 - 94.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Nejnovější metoda jazyků*, in: Vybrané spisy Jana Amose Komenského, III. svazek. 1. vydání. Praha: SPN, 1964. 424 s.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Předchůdce vševědy*, in: Vybrané spisy Jana Amose Komenského, V. svazek. 1. vydání. Praha: SPN, 1968. s. 239 - 306.

KOMENSKÝ, Jan Amos. *Dveře věcí*, in: Vybrané spisy Jana Amose Komenského, V. svazek. 1. vydání. Praha: SPN, 1968. s. 363 - 430.

Sekundární literatura:

PALOUŠ, Radim. *Komenského Boží svět*. 1. vydání. Praha: SPN, 1992. 93 s. ISBN 80-04-25615-5

SOUDILOVÁ, Věra. *Ke komeniologickému odkazu Jana Patočky*, in: *Comenius redivivus. Příspěvky k filosofii výchovy*. Praha: UK Karolinum, 1991. *Studia paedagogica* č. 6. s. 17 – 98. ISBN 0862-0202

PATOČKA, Jan. *K filosofii J. A. Komenského - Resumé*, in: *Komeniologické studie, díl II. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 10*. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 1998. 212 - 215. ISBN 80-86005-03-4

PATOČKA, Jan. *O významu Všeobecné porady o napravení věcí lidských pro celkové dílo a oceňování J. A. Komenského*, in: *Komeniologické studie, díl II. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 10*. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 1998. 128 - 133. ISBN 80-86005-03-4

PATOČKA, Jan. *Komenského Všeobecná porada*, in: *Komeniologické studie, díl II. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 10*. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 1998. 149 - 211. ISBN 80-86005-03-4

PATOČKA, Jan. *Příloha II: Náčrty a zlomky. Komenského Všeobecná porada*, in: *Komeniologické studie, díl III. Sebrané spisy J. Patočky, sv. 11*. 1. vydání. Praha: Oikoymenh, 2003. 536 – 541. ISBN 80-7298-079-3